

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार

प्रा. डॉ. डी. व्ही. हारगिले.

स. का. पाटील सिंधुदुर्ग महाविद्यालय,
मालवण

भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे इतिहास, समाजशास्त्र, राज्यशास्त्र, अर्थशास्त्र अशा कितीतरी शास्त्रात अतिशय निष्णात असे एक अत्यंत बुद्धीमान, असामान्य व्यक्तीमत्व होते. ज्यांनी आपल्या प्रखर बुद्धीमत्तेतून, सखोल अभ्यासातून आणि संशोधनातून अनेक विषयावर वेळोवेळी अत्यंत महत्त्वपूर्ण व उपयुक्त विचार मांडले आहेत. डॉ. बाबासाहेब हे जसे प्रकांड कायदे पंडीत होते तसेच ते जागतिक दर्जाचे थोर अर्थतज्ञ होते. अर्थशास्त्राचे गाढे अभ्यासक, तत्वज्ञ आणि प्रतिभा संपन्न असे प्राध्यापक होते. त्यामुळे त्यांनी मांडलेले आर्थिक विचार अतिशय महत्त्वपूर्ण व आपल्या देशाला आर्थिक संपन्नता मिळवून देणारे आणि देशाचा आर्थिककणा मजबुत करून आर्थिक दृष्ट्या सक्षम करणारे आहेत.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ही अशी प्रतिभा संपन्न व प्रचंड बुद्धिमान व्यक्ती होती ज्यांनी केवळ आपल्या वयाच्या पंचविसाव्या वर्षी अतिशय महत्त्वपूर्ण अशा अर्थशास्त्र या विषयाचा अमेरिका, इंग्लंड सारख्या परदेशातील विश्व विद्यापीठात सखोल अभ्यास व चिकित्सक संशोधन केले. त्यांनी १९१५ साली कोलंबिया विद्यापीठात एम. ए. च्या पदवीसाठी लिहिलेल्या 'अॅडमिनिस्ट्रेशन अँड फायनान्स ऑफ दी ईस्ट इंडिया कंपनी' या पहिल्याच शोध प्रबंधात १७९२ ते १८५८ या कालावधीत ईस्ट इंडिया कंपनीचे प्रशासन व वित्त व्यवस्थामध्ये कसे बदल झाले व ते भारतीयांना कसे अन्यायकारक ठरले याविषयी विचार मांडले. तर सन १९१७ साली 'दी इव्हॅल्यूशन ऑफ प्रोव्हिन्शियल फायनान्स इन ब्रिटीश इंडीया' हा प्रबंध

ए.एस्सी. (अर्थशास्त्र) साठी लिहिला होता. त्यात ब्रिटीश केंद्र सरकार आणि त्यावेळीची घटक राज्य यांच्यातील आर्थिक संबंधाचे वर्णन केले होते. तर 'स्टेट्स अँड मायनॉरिटीज' याग्रंथात स्वातंत्र्योत्तर भारताची विकासाची अर्थनीती काय असावी याचे विश्लेषण केले आहे. यामध्ये त्यांनी गरिबी हटाव, विषमता निर्मूलन आणि शोषणमुक्त समाज यावर अधिक विचार मंथन केले आहे. त्यानंतर पुढे केवळ दोन वर्षांनंतरच त्याच कोलंबिया विद्यापीठाने डॉ. बाबासाहेबांना अर्थशास्त्रात दी नॅशनल डिव्हिडंट ऑफ इंडिया - हिस्टॉरिकल अँड अर्नॅलिटिकल स्टडी या विषयातील प्रबंधासाठी पीएच. डी. ही पदवी सन्मान पूर्वक बहाल केली. त्याच्याही पुढे जावून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी १९२३ मध्ये लंडन येथील लंडन स्कूल ऑफ इकॉनामिक्स येथून 'डॉक्टर ऑफ सायन्स' ही अतिशय महत्त्वपूर्ण व उच्चकोटीची पदवी संपादन केली ती देखिल अर्थशास्त्र या विषयातच. त्यावर आधारित 'द प्रॉब्लेम ऑफ द रुपी' या ग्रंथ १९२५ मध्ये प्रकाशित केला. १९४७ साली 'हिस्ट्री ऑफ इंडियन करन्सी अँड बँकिंग' या नावाने पुन्हा प्रकाशित झाला. त्यामध्ये त्यांनी भारतासाठी सुवर्ण परिमाण पध्दती हीच योग्य असल्याचे विचार मांडले आहेत. आजची परिस्थिती पाहता त्यांची भूमिका निश्चितच योग्य होती असे म्हणावे लागेल. अशा प्रकारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी या अतिशय महत्त्वाच्या व सर्वोच्च पदव्या अर्थशास्त्र विषयावर आपले महत्त्वपूर्ण योगदान देवून मिळविल्या. या पदव्या संपादन करताना डॉ. बाबासाहेबांनी लिखानासाठी जे

विषय घेतले ते ही संपूर्णपणे आर्थिक, आर्थिक प्रश्नांवर व त्यावरील उपायावर प्रकाश टाकणारे होते.

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांना अगदी सुरुवातीपासून जशी राजकीय व सामाजिक क्षेत्रात समानता अपेक्षित होती अगदी तशीच समानता त्यांना आर्थिक क्षेत्रात ही अपेक्षित होती. समाजातील कोणत्याच घटकाची आर्थिक पिळवणूक होऊ नये असा त्यांचा नेहमी कटाक्ष असे. म्हणूनच त्यांच्या अर्थशास्त्रीय लिखाणाचा, विचारांचा केंद्रबिंदू हा समाजातील सर्वसामान्य माणूस होता.

डॉ. बाबासाहेब केवळ अर्थशास्त्र या विषयाचा सखोल व सविस्तर असा अभ्यास करून आणि त्या विषयातील सर्वोच्च अशा पदव्या घेऊनच थांबले नाहीत. त्यांनी अर्थशास्त्रीय चिंतन व चिकित्सा करून महत्वपूर्ण असे विचार मांडले आणि तत्कालीनशासनामध्ये प्रतिनिधी असतांना वेळोवेळी प्रत्यक्षपणे प्रभावी असे कार्य देखिल केले आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शेतीविषयक व कामगार विषयक विचार हे आपल्या देशाला आणि आपल्या देशातील शेतकरी, शेतमजूरच कामगारांना आर्थिकदृष्ट्या सक्षम करणारे आणि त्यांना फार मोठा दिलासा देणारे होते. त्यांचे दुःख व यातना कमी करणारे होते. कारण बाबासाहेबांना हे चांगले ज्ञात होते की, ज्या राष्ट्राची शेती उत्तम असते त्या राष्ट्राचा सर्वांगीण विकास फार मोठ्या प्रमाणात होत असतो. म्हणून शेतकऱ्यांना शेती आधुनिक पद्धतीने करता यावी यासाठी राष्ट्रीय शेतीचा विचार मांडला व सरकारनेच शेतीत गुंतवणूक करून शेतकऱ्यांना सुलभ पतपुरवठा करावा.शेतीसाठी लागणारी सर्व साधनसामग्री शेतकऱ्यांना पुरवावी. गरीब होतकरु, कष्टकरी, शेतकरी व शेतमजूर यांना लाभ मिळेल, त्यांचा फायदा होईल अशा तऱ्हेने जमिनीचे फेरवाटप करावे. शेती उत्पादन वाढीसाठी सरकारने भागभांडवल गुंतवावे जेणेकरून ग्रामीण भागातीलगरीब मध्यमवर्गीय शेतकरी सुध्दा चांगल्या प्रकारे शेती करून, शेतीतील

उत्पादन वाढवून चांगल्या प्रकारे जीवन जगू शकेल. तसेच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा खोती पध्दतीला कडाडून विरोध तर होताच पण समस्याग्रस्त शेतकऱ्यांप्रती अत्यंत जिद्दहाळा होता. कारण खोती पध्दतीमुळेगरीब मध्यमवर्गीय शेतकरी अर्थिकदृष्ट्या फारच भरडला गेला होता. त्याची सांपत्तीक स्थिती फारच वाईट होती. कारण जमीनदार खोत जे केवळ शेतकऱ्यांचीच पिळवणूक करित नव्हते तर त्यांच्या बरोबर त्या शेतकऱ्यांच्या बायका मुलांचीही पिळवणूक होत असे. ही पिळवणूक एवढी भयानक होतीकी, साधे त्यांच्या पोटापाण्या पुरती मजुरी त्यांना मिळत नसे. अशा या रक्तपिपासू पिळवणुकीने व शोषणामुळे शेतकऱ्यांच्या मूलांचे भवितव्य ही अंधारमय होते. त्यांना शिक्षण मिळू नये यासाठी खोत जमिनदार प्रयत्नशिल असत. कारण असे करण्यात त्यांचा स्वार्थ पडलेला असे. अशी अत्यंत वाईट खोतीची पध्दत नष्ट करणे डॉ. बाबासाहेबांना अत्यावश्यक वाटत होते. अशा कितीतरी शेतकऱ्यांच्या हिताच्या गोष्टी सांगितल्या.त्याचप्रमाणे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते भारतीय अर्थव्यवस्थेमध्ये शेतीचा विकास झाल्याशिवाय सुधारणा होणार नाही. परंतु भारतीय शेतीची उत्पादकता फार कमी आहे असे त्यांचे मत आहे. तसेच त्यांच्या मते शेतीच्या उत्पादकतेवर परिणाम करणारा महत्त्वाचा घटक म्हणजे शेतीच्या धारणक्षेत्राचा आकार आहे. शेतजमिनीचा आकार लहान असल्याने शेतीच्या उत्पादकतेत वाढ होत नाही. भारतात शेती जमिनीचा आकार लहान आहेच, तसेच ती वेगवेगळ्या ठिकाणी विखुरलेली आहे. याचाच अर्थ शेतीचे विभाजन व तुकडीकरणामुळे शेतीची उत्पादकता कमी आहे. परंतु जमिनीचे उत्पादकता वाढविण्याकरिता केवळ जमिनीचे एकत्रीकरण करून चालणार नाही तर त्याचा आकार वाढवून किफायतशीर करणे गरजेचे आहे. तसेच डॉ. आंबेडकरांच्या मते जमिनीचा तुकडा किफायतशीर आहे की नाही ही गोष्ट त्या जमिनीच्या आकारावर

अवलंबून नसून तेथे शेतीसाठी आवश्यक असणारे इतर उत्पादन घटक किती प्रमाणात उपलब्ध आहेत यावर अवलंबून आहे. यावरून शेतजमिनीची उत्पादकता वाढविण्याचा खरा उपाय धारणक्षेत्राच्या आकारात वाढ करणे हा नसून त्या जमिनीवर भांडवल व इतर उत्पादनाच्या घटकात वाढ करणे होय. तसेच त्यांनी रशियाप्रमाणे सामूहिक शेती पध्दतीचा स्वीकार केल्यास उत्पादकता आणि कार्यक्षमता वाढून शेतीत पर्यायाने ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा विकास होऊ शकतो. शेतीच्या प्रगतीसाठी भूविकास बँका, शेतकऱ्यांच्या पतपेढ्या, खरेदी विक्री मंडळे स्थापन करावीत की जेणे करून शेतकऱ्यांना भांडवलाचा पुरवठा आवश्यकतेनुसार योग्य प्रमाणात होईल तसेच शेतकऱ्यांनाच्या शेतमालास योग्यतो भाव मिळण्यास मदत होऊ शकेल. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते, ज्या सेवा सुविधा औद्योगिक कामगारांना मिळतात त्याच सेवा-सुविधा शेतमजुरांना देखील मिळाल्या पाहिजेत, ज्यामुळे खेड्यातील लाखो शेतमजुरांची स्थितीत सुधारण होईल. शेतकऱ्यांचे संरक्षण व्हावे अशा प्रकारचे मूलभूत कायदे त्यांनी केले आणि शेतकऱ्यांचे प्रश्न, दुःख आणि यातना कमी करून त्यांना फार मोठा दिलासा दिला. खरे म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या शेतकऱ्यांच्या सुधारण्याच्या बाबतीतील संपूर्ण विचारांना जर राज्यकर्त्यांनी वेळोवेळी स्विकृत केले असते तर आज या देशातील शेतकरी समस्याग्रस्त व वैफल्यग्रस्त राहिला नसता. याउलट तो संपूर्णपणे सुखी व समाधानी राहिला असता.

त्याचप्रमाणे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी औद्योगिकीकरणाला विरोध नकरता आधुनिक औद्योगिकीकरणाचा पुरस्कार केला. परंतु देशात उद्योगाचा विकास करताना देशातील आर्थिक व सांपत्तिक विषमता वाढणार नाही, यांची दक्षता शासनाने घेतली पाहिजे असे मत व्यक्त केले. यासाठी उद्योगधंदे हे सरकारच्या मालकीचे असावेत असा

महत्त्वपूर्ण विचार मांडला. जलद औद्योगिकीकरण हे शेती समस्येवरील एकमेव औषध आहे, असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे मत आजही खरे आहे. देशाचा आर्थिक विकास होत असला तरी विकासाचा दर अतिशय मंद आहे त्यामुळे औद्योगिकीकरणाचा दर कमी आहे, रोजगार संधीकमी, परिणामतः शेतीवरील लोकसंख्येचा भार फारसा कमी झालेला नाही. सामुदायिक शेती व जलद औद्योगिकीकरण हेच शेतीच्या विकासाचे साधन आहे, असे मत त्यांनी व्यक्त केले आहे.

त्याचप्रमाणे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी १९४२ ते १९४६ मजूर, सिंचन व वीज मंत्री झाल्यानंतर आपल्या बुध्दीमत्तेच्या जोरावर व स्वकर्तृत्वावर आपल्या मंत्रीपदाला योग्य तो न्याय दिला. अनेक गरिब, कामगार आणि सर्वसामान्यांचे अत्यंत जिव्हाळ्याचे प्रश्न प्राधान्याने सोडविले व त्यांना योग्य न्याय मिळवून दिला. यात कामगारांच्या शिक्षण, निवारा, आरोग्य व सांस्कृतिक साधनाविषयीच्या मागण्या ब्रिटीशांकडे केल्या होत्या. तसेच किमान वेतन विधेयक असेंब्लीमध्ये मांडले जे अत्यंत महत्त्वाचे असे विधेयक होते. डॉ. बाबासाहेबांनी आपल्या देशातील बेकार, कामगार यांना नोकरी मिळावी यासाठी रोजगार विनिमय केंद्र स्थापन करण्याचा निर्णय घेतला आणि १० मे १९४४ ला सेवा योजन कार्यालयाची निर्मिती केली. त्याचप्रमाणे डॉ. बाबासाहेबांनी

‘कुटुंबनियोजनाचा’ अतिशय महत्त्वपूर्ण असा ठराव मांडला होता. त्यावेळेस या ठरावा तत्कालीन पक्षांनी विरोध केला. पण शेवटी आजच्या राज्यकर्त्यांना मात्र डॉ. बाबासाहेबांच्या या विचाराचीच कास धरून हम दो हमारे दो चा टाहो फोडावा लागत आहे. त्याचप्रमाणे त्यांनी केंद्र सरकारच्या जल व वीज धोरणाचा पाया घातला. यासाठी त्यांनी पुढाकार घेऊन विभागीय व राज्य सरकारला समजावून दिले की, संपूर्ण देशाच्या विकासासाठी राज्याराज्यांमधून जाणाऱ्या नद्यातील पाण्याचे व्यवस्थापन आवश्यक

आहे व त्यासाठी एक राष्ट्रीय धोरण असणे आवश्यक आहे, असे मत व्यक्त केले. त्याचप्रमाणे स्वस्त व मुबलक विजेशिवाय औद्योगिकीकरणाचा प्रयत्न यशस्वी होऊ शकत नाही, असे त्यांचे म्हणणे होते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना भारतामध्ये समतेवर आधारित अर्थव्यवस्था, समाजव्यवस्था स्थापन व्हावी असे वाटत होते. त्यांनी राज्य समाजवादाचा (State Socialism) पुरस्कार केला. समाजवादाचा पुरस्कार करताना त्यांनी लोकशाही मूल्याचा बळी जाऊ नये अशी अपेक्षा व्यक्त केली. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी अर्थशास्त्रामध्ये फक्त आर्थिक व संपत्ती संबंधीचे विचार मांडले नाहीत, तर अर्थशास्त्रात समाजाच्या कल्याणाचे महत्त्वपूर्ण विचार मांडले आहेत.

आजही जर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी शेतकरी, शेतमजूर व कामगारांच्या बाबतीत जे काही महत्त्वपूर्ण विचार मांडले आहेत ते स्विकारून त्याची योग्य प्रकारे अंमलबजावणी केली तर महाराष्ट्रातील व देशातील शेतकरी व कामगार नैराशेच्या गर्तेतून बाहेर आल्याशिवाय राहणार नाहीत. त्यामुळे राज्यकर्त्यांनी थोर अर्थतज्ञ भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सांगितलेले आर्थिक विचार प्रत्यक्षातकृतीत आणून खऱ्या अर्थाने देशात आर्थिक समता प्रस्थापित करण्यासाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे.

संदर्भ साहित्य

1. Dr. B.R.-mbedkar, 'Small Holding in India and their remedies', Government of Maharashtra Publication, Dr. Babasaheb -mbedkar writings and speeches, Vol. 1, 1989.
2. Dr. B. R. -mbedkar, 'State and Minorities', Gov. of Maharashtra Publication, Dr. Babasaheb -mbedkar writings and speeches, Vol. I, 1989.
३. डॉ. भालचंद्र मुणगेकर, 'डॉ. आंबेडकर यांचे शेती विषयक विचार, नॅशनल सेमिनार ऑन द लाइफ, मिशन, काँट्रीब्युशन अँड रिलेव्हन्स ऑफ डॉ. बी. आर. आंबेडकर, एप्रिल १९९१. ४. धनंजय किर, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र, मुंबई.
५. डॉ. विजय कवि मंडन, डॉ. आंबेडकरांचे आर्थिक विचार, श्री. मंगेश प्रकाशन, नागपूर, २०१३.
६. प्रा. ए. आर. रायखेलकर, आर्थिक विचारांचा इतिहास, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद.